

Кривицька О. В.

КОНФЛІКТНА СПЕЦИФІКА ЕТНІЧНОЇ ІДЕНТИФІКАЦІЇ В УКРАЇНІ

The article represents the results of analyse some aspects of ethnic identity; author exposes conflict specific of identity in contemporary Ukraine.

За умов суспільної трансформації, міжнародної інтеграції, погіршення соціально-економічного стану, зубожіння населення, міфологеми в етнічній та культурній сфері, крайній націоналізм або шовінізм у сукупності створюватимуть вкрай небезпечну ситуацію, яка може призвести до розпаду держави. Відсутність прозорої ієрархії між принципом територіальної цілісності держави й правом націй на самовизначення вже призвели до спалаху конфліктів, що підтвердили події в Косово, Абхазії та Південній Осетії.

Сьогодні майже не згадують, що український народ на референдумі висловився за двопалатний парламент. Але останній є ознакою федеральної країни, утвореної з окремих самостійних земель, автономних республік, округів тощо. Одна з гострих проблем в Україні — надто неоднакові умови історичного і культурного розвитку регіонів, різні політичні, економічні, конфесійні інтереси та орієнтації етногруп, навіть українців за походженням. Потенційна сепаратистська загроза підсилюється недостатнім забезпеченням надійних внутрішніх зв'язків між регіонами країни, особливо по лінії Захід — Схід. Біполярність українського суспільства в регіональному аспекті загострюється також міжрегіональними диспропорціями в економічному розвитку.

Події останніх років підтверджують, що на тлі кризового синдрому України за умов перманентних політичних скандалів конфронтацію здатні створити два сегменти українського поліетнічного

соціуму: перший — національно-орієнтований, другий — регіонально-територіальний. В цьому полягає криза пострадянської ідентифікації, з якою не хочуть розпрощатися певні групи поліетнічного суспільства.

Зауважимо що, недоцільно применшувати значення регіонального чинника в перебігу сучасної етнічної ідентифікації, оскільки глобалізація розкитує основи державного суверенітету, а відтак загострює проблему територіальної цілісності. У цьому зв'язку нагадаємо, що українська етнічна територія складається з багатьох історико-географічних та етнографічних територій. Упродовж століть вони входили до складу різних держав. Процеси формування цих земель зумовлені досить глибокими відмінностями в історичному розвитку, етнокультурними та демографічними особливостями, структурою господарств. Не всі етнічні землі входять до складу сучасної держави, а споконвічна роз'єднаність породила глибокі відмінності в етнопсихології населення. Небезпека також криється у проведенню ще в 30-ті рр. ХХ ст. адміністративно-територіальному поділі України без належного врахування історичних та етнокультурних ознак.

Конфліктність можуть спровокувати спроби забезпечити духовну єдність, ігноруючи значну соціально-економічну нерівність регіонів. Головним завданням є збереження територіальної цілісності України. Прорахунки в цьому питанні призведуть до соціально-економічної і значної політичної напруженості в суспільстві, до міжконфесійних конфліктів, а отже, загрожують суверенітету країни. Не випадково деякі російські дослідники намагаються протиставити дві політичні культури, що склалися в Україні — «самостійницьку» західну та «малоросійську» східну, а отже, вважають вони, орієнтація на «захід» загрожуює цілісності України. Річ у тім, що за умов глобалізації невиважена державна регіональна політика, з одного боку, а з другого — процеси етнічної ідентифікації, політизації національних меншин можуть спровокувати «самостійне» плавання певних регіонів. При цьому не виключене застосування югославського сценарію до України.

Отже, якщо йдеться про мирне співіснування між етнічними спільнотами, Україні потрібна міжнаціональна стабільність, громадський мир як запорука прогресивного потенціалу. Однак, не зникне сама по собі проблема федералізації України. Вважаємо, щоб зберегти унітарність держави, територіальний поділ слід привести у відповідність із історичним досвідом, вимогами часу.

Вірогідність етнічних конфліктів залежить як від територіально-просторової, так і мовної ідентичності. Абсолютна більшість українців Заходу — україномовні, Півдня і Сходу — російськомовні. Мовна поведінка є найпомітнішим чинником етнічного розмежування між Заходом і Сходом. Однак, воно також виявляється в різних політичних орієнтаціях, оцінках та поглядах на майбутнє.

Поza основним масивом українських етнографічних земель розвивалося Закарпаття, що обумовило специфіку ідентифікації регіону. Тут особлива ментальність та проблеми, породжені поліетнічністю та прикордонним статусом. Певні етнічні групи мають локальну свідомість. На етнокультурну домінанту регіону впливає низка економічних факторів — міграція трудових ресурсів, однібічний розвиток аграрного сектора тощо. На тлі високого ступеня української ідентичності суспільства в області ще за пострадянських часів виник етнокультурний рух щодо відокремлення від України. Особливе місце у перебігу пострадянської ідентифікації в Закарпатті займає етнічний чинник. Тут співіснують чотири етноси: українці (80%), угорці (12%), росіяни (2,5%), румуни (2,6%)¹. Закарпатці завжди прагнули зберегти свою локальну ідентичність — навіть під час радянської національної політики. На цьому зараз спекулюють деякі політики: від тверджень про «загальнокарпатський панрусизм» до вимог заборони «русинського етносу». Зрозуміло, що це може призвести як до поляризації між прибічниками «русинства» і «українофільства», так і до міжетнічної напруги в регіоні.

Певною проблемою є визначення статусу русинів, які визнані субетнічною групою. Процесу самоідентифікації русинів властива подвійна ідентичність — загальноукраїнська і локально русинська. Безумовно перспективи ідентифікації русинів та деяких субетносів залежать від рівня національної свідомості та політичних орієнтацій національної еліти. А вона відкрито маніфестувала свою мету — відокремлення від України.

З іншого боку особлива складність міжетнічної ситуації на заході України полягає у тому, що паралельно з відродженням русинського руху почався процес активної етнічної ідентифікації інших груп населення. Закарпаття має багатонаціональний склад населення: на другому місці стоять угорці (95% від їхньої загальної кількості), також росіяни (2,5%), румуни (2,6%), цигани (1,1%).

Виникнення етносоціальної напруги можливе як наслідок певних дій політичних сил Угорщини, які відкрито підтримують рух

«політичного русинства». Деякі засоби масової інформації Угорщини перекручують стан міжетнічних відносин в Закарпатті, ведуть агітацію за повернення Закарпаття до Угорщини. На Закарпатті відчувається активний ідеологічний угорський наступ.

Щодо конфліктів між румунами та іншими етногрупами регіону вони провокуються румунськими націоналістичними організаціями в прикордонних районах, які висувають гасло перегляду державних кордонів України.

Конфліктна специфіка етнічної ідентифікації східних регіонів полягає в тому, що, по-перше, національна ідея не стала за роки незалежності головною у масовій свідомості населення; по-друге, наявна різка зміна статусних характеристик українців і росіян, котрі психологічно не можуть примиритися зі статусом національної меншини; по-третє, значною є питома вага українців, що втратили рідну мову; по-четверте, впливає дуже сильна традиційна історична, економічна, культурна орієнтованість на північного сусіда, яка підтримується офіційними представниками Росії, а національна еліта асимілюється в російську.

Характерним для східного регіону є те, що в ньому, з одного боку, проживає більшість українців (майже 79%), а з другого — більша частка російського населення — 54%². Це тільки підтверджує розмаїтість національної ідентичності у південно-східних областях. Тут дотепер живучі радянські упередження стосовно націоналістичної ідеї, прихильність до інтернаціоналізму, коли відсутність ідентифікації за етнічною ознакою кваліфікувалась як суспільне надбання. І як наслідок радянського минулого виник комплекс меншовартості українців. Ось чому так важко на Сході відбувається процес ідентифікації української частини населення.

У комплексі цих факторів слід шукати причини популярності пострадянської ідентичності. З ними пов'язано й те, що процес створення незалежних держав зробили російське населення національною меншиною в Україні. Російська еліта зробила ставку на утвердження російських культурних цінностей та дискримінацію української мови й культури в районах з більшою часткою росіян. Саме тут найпопулярнішими є ідеї слов'янофільства та проросійські настрої. Крім того, в східних районах найсильніші денационалізаторські тенденції в суспільній свідомості українців. Про це свідчить те, що російською мовою володіють 74% українців, а українською 65%. Російськомовне населення на Сході становить понад 70%³, а російська етнічна група має високий коефіцієнт

співпадіння рідної мови з мовою своєї групи. Така ситуація є суттєвим конфліктонебезпечним фактором у взаєминах між двома найбільшими етносами України — українцями і росіянами. Найбільш гострі дебати між ними виникають саме з мовних питань, мова стала предметом політичних спекуляцій. Ясно, що в українському суспільстві не співпадає етнонаціональна і мовна більшість, що становить серйозну етнополітичну проблему та джерело можливого конфлікту на мовному ґрунті.

Сказане вище підтверджує, що мовна біполярність — постійний фактор напруження в Україні. За умов використання її в ідеологічній конфронтації «мовна карта» перетворюється на чинник міжетнічних конфліктів.

Потенційним конфліктом між Заходом і Сходом загрожує запровадження російської мови як другої державної. Застосування двох державних мов — призвело б до посилення нерівноправності двох мов та до появи «сфер впливу» кожної з них, а звідси — до суспільних антагонізмів. Саме тому, державна мова сприймається як важливий чинник етнокультурної ідентифікації та політичної мобілізації суспільства. Якщо дотримуватися міжнародних правових документів (Декларації ООН про права осіб, що належать до національних або етнічних, релігійних і мовних меншин, Європейської хартії регіональних мов та мов національних меншин), то під терміном «російськомовне населення» розуміється група людей, для яких незалежно від етнічної самоідентифікації рідною мовою є російська. В Україні це — кожний третій мешканець, практично в усіх регіонах країни. Компроміс у мовному питанні можна знайти на основі підходів, запропонованих згаданою Європейською хартією регіональних мов та меншин. Вона надає широкий діапазон заходів щодо їхньої підтримки. Але водночас цей документ припускає рівноправність двох мов. Не слід забувати про реальність мовного чинника у виникненні конфліктних ситуацій в Україні. Ось чому, неприпустиме застосування норм хартії однаковою мірою без урахування специфіки етнополітичного статусу кожного регіону.

В останні роки дебати навколо двомовності набувають різкого ідеологічного забарвлення. На нашу думку, надання російській мові статусу другої державної, загрожує консервацією української мови за наявності мови міжнародного спілкування, якою є російська мова.

Загалом росіяни інтегровані в українське суспільство і отожднюють себе з ним. Крім того, російськомовні з росіянами

становлять більше половини населення. Мова виступає сильним фактором їхньої ідентифікації. Однак, ця частина багатоетнічного соціуму зберігає відчуття «подвійної ідентичності». Ось чому каталізатором напруження може стати політика застосування різних моделей реформування в регіонах — стратегія «локалізованої полікультурності»⁴.

Отже, головна проблема етнополітичного розвитку проросійських областей України — це проблема російська: проблема дестабілізації міжетнічної ситуації, використання «мовної карти» та гасла щодо «захисту співвітчизників».

Конфліктну ситуацію створює протиріччя між активною етнічною ідентифікацією титульного етносу та громадянською реідентифікацією населення. Дані соціологічних опитувань, проведених Центром Разумкова в останні роки, та результати Всеукраїнського перепису населення окреслили поступове «вимивання» радянської ідентичності.

Питання кризового стану української етнонації залежить від ступеня власного ставлення до ідентифікації за умов суспільної трансформації. Інерція розподілу старої ціннісної системи й досі посилює стан психологічної анемії. Українцям притаманні тяжіння до наднаціональних стосунків, але водночас національно забарвлене світосприйняття. За умов політизації титульного етносу, системної національно-політичної кризи суспільства така поляризованість поведінки свідчить, що дотепер спільна загальнонаціональна ідентичність не склалася.

Конфліктність національної ідентифікації українства пов'язана із сегментованістю суспільства. Йдеться про конфронтацію по лінії «Захід — Схід», про напругу, яка постійно виникає на ґрунті різного розуміння національних цінностей. З одного боку, сильна радянська ідентичність, схильність до інтернаціоналізму, відчуття власної неповноцінності як наслідок імперської ідентичності, з другого — більша консолідованість еліти, потяг до національно-культурного відродження. За таких умов використання аргументів «неукраїнськості» та «подвійного громадянства» може призвести до міжетнічного протистояння. Слід взяти до уваги, що на кризовість ідентифікації титульного етносу впливає й сучасна соціальна стратифікація суспільства. Абсолютизація поняття «Ми — українці, а всі інші — совки» є небезпечним каталізатором націоналістичних міфів, що розхитують човен міжетнічної злагоди. Українцям не відмовлятимуть у праві будувати свою державність, розмовляти

рідною мовою. Але ж українські радикали мають усвідомити, що риторика навколо стану української мови, а також щодо відродження громадянського націоналізму та гасла «Україна для українців» здатні багаторазово посилити напруженість у суспільстві.

Водночас антагонізм полягає ще й в тому, що на тлі політизації титульного етносу, реанімації етнічної ідентичності триває процес акультурації, характерний для поліетнічних суспільств. Ось чому не можна говорити про конфліктність пострадянської ідентифікації українського соціуму тільки як про зіткнення українського та російського етносоціальних елементів. Доктрина комплексного розвитку багатосегментованого суспільства, рівноправність у задоволенні національно-культурних, освітніх, економічних потреб етносів, наполеглива праця держави в напрямку поваги до української мови та її утвердження в громадсько-політичному просторі виключить проблеми національного протистояння, дасть змогу не замикатися на етніцизмі, а сприятиме формуванню громадянської ідентичності в Україні.

Що ж до етноідентифікаційних аспектів української етності, то їхня головна тенденція розвивається у напрямку творення нового соціокультурного типу української макроідентичності. Ступінь активності, темпи цього процесу залежатимуть від темпів уникання етносоціокультурної біполярності та подолання комплексу етнічної меншовартості. Загалом етнічні спільноти інтегровані в українське суспільство і ототожнюють себе з ним. Річ у тім, щоб креативний потенціал українців не обмежував інтереси інших етнічних субкультур українського суспільства.

Багатоманітність культур, етнолінгвістична відмінність, різні конфесійні орієнтації людності не створюють ситуації загрози етнополітичній безпеці держави. Спроби штучної політизації етнічного чинника, абсолютизація процесу самоідентифікації, безвідповідальної, штучної націоналізації суспільства, звинувачення в «непатріотизмі» здатні спровокувати найдеструктивніші міжнаціональні конфлікти.

¹ Національний склад населення України та його мовні ознаки. За даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року. — К. — С. 132.

² Там само. — С. 9.

³ Там само. — С. 12, 13.

⁴ Грищенко О. Морока з мультикультуризмом // Критика. — 2001. — № 11. — С. 27.

⁵ <http://www.uceps.com.ua>